

Verba priedēkļi latgaliešu rakstu un latviešu literārajā valodā¹

Verb prefixes in Standard Latgalian and Standard Latvian

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Višvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: *daigade@inbox.lv*

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. Latviešu literārajā valodā verbu atvasināšanai tiek lietoti 11 priedēkļi. Latgaliešu rakstu valodā papildus sastopami priedēkļi *pra-*, *pod-*, *roz-* un *da-*. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādas nozīmes piemīt priedēkļiem, kas sastopami tikai latgaliešu rakstu valodā, un vai priedēkļiem, kas sastopami gan latviešu literārajā, gan latgaliešu rakstu valodā, ir vienādas nozīmes. Latgaliešu rakstu valodā lietoto svešcilmes priedēkļu nozīmju hierarhijas atspoguļošanai tiek izmantoti radiālie nozīmju modeļi, kuri veidoti, analizējot korpusā „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus” sastopamos, kā arī dažu autoru publikācijās minētos priedēkļverbus. Latviešu literārās valodas piemēri ekscerpēti no korpusiem „Latviešu valodas tīmekļa korpus 2014” un „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018”. Pētījuma rezultāti liecina, ka priedēkļu *pra-*, *pod-*, *roz-* un *da-* nozīmju skaits ir neliels. Šo priedēkļu nozīmes latviešu literārajā valodā tiek izteiktas ar dažādiem priedēkļiem.

Atslēgvārdi: verbs; vārddarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

Ievads

Ir divas latviešu rakstības tradīcijas – latviešu literārā valoda un latgaliešu rakstu valoda. Atšķirīgu rakstības tradīciju izveidi ietekmējuši vēsturiskie apstākļi. Latvijas austrumu daļa Latgale, atrodoties Poļu Inflantijas sastāvā, gandrīz trīs gadsimtus bija šķirta no pārējās latviešu etniskās teritorijas un atradās slāvu valodu ietekmē, savukārt pārējie Latvijas novadi šajā laikā atradās vācu kultūras ietekmē (Jansone, Stafecka 2013, 204; Stafecka 2013, 263). Latviešu literārās valodas pamatā ir vidus dialekts. Latgaliešu rakstu valoda ir balstīta uz augšzemnieku dialekta latgaliskajām izloksnēm. Tās fonētiskās sistēmas pamatā ir Aizkalnes, Vārkavas, Galēnu, Viļānu, Sakstagala,

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Ozolaines, Makašānu, Dricānu, Gaigalavas, Bērzpils, Tilžas un Nautrānu izlokšņu sistēma (Jansone, Stafecka 2013, 227, 242).

Latviešu literārajā valodā verbu atvasināšanai tiek lietoti vienpadsmit vārddarināšanas priedēkļi: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* (Vulāne 2015, 279; Kalnača, Lokmane 2021, 307). Latgales austrumu un centrālajās izloksnēs papildus minētajiem priedēkļiem tiek lietoti vēl citi priedēkļi: *pra-*, *pod-* un *roz-* (Stafecka 2013, 262). Marta Rudzīte (1964, 326) atzīmē, ka priedēkļi *pri-* un *pra-*, iespējams, radušies slāvu un lietuviešu valodas ietekmē, bet par slāvu aizguvumiem uzskatāmi priedēkļi *roz-* un *pod-*. Lietuviešu izloksnēs un augšzemnieku dialekta izloksnēs mūsdienās tiek lietots arī no slāvu valodām aizgūts priedēklis *da-* (Mažiulis 1958, 127; Keinys 2000; Reķēna 2008, 154). Ap 19. un 20. gs. miju tas ticis lietots arī lejzemnieku izloksnēs un 16. un 17. gs. arī Viduskurzemē (Endzelīns 1906, 376).

Latgaliešu rakstu valodai salīdzinājumā ar latviešu literāro valodu ir dažas fonētiskas atšķirības (Cibuļs, Leikuma 2003, 10–15; Leikuma 2003, 4). Tās redzamas arī atšķirīgā priedēkļu izrunā un rakstībā. Latviešu literārās valodas priedēkļiem *ie-* un *pie-* latgaliešu valodā atbilst priedēkļi *ī-* un *pī-*. Priedēklim *pār-* latgaliešu rakstu valodā atbilst priedēklis *puor-*, savukārt priedēklim *no-* latgaliešu valodā atbilst priedēklis *nū-*. Nolieguma priedēklim *ne-* latgaliešu valodā atbilst *na-*. Latgaliešu rakstu valodā atšķirīgi tiek darināti ar priedēkli atvasināti atgriezeniskie verbi, starp priedēkli un sakni iespraūžot atgriezenisko morfēmu *-sa-* (Cibuļs, Leikuma 2003, 86; Kalnača 2003, 61), piem., atgriezeniskais verbs bez priedēkļa *līk-tīs* ‘liekties’ – ar priedēkli atvasināts verbs *nū-sa-līk-t* ‘noliekties’.

Priedēkļu nozīmju polisēmijas attēlošanai šajā rakstā tiek izmantota radiālās kategorijas metode, kuras pamatā ir prototipa efekts (Lakoff 1987, 60–61). Kategorijas locekļi ir kāda priedēkļa visas nozīmes, taču šo locekļu starpā ir asimetrija. Nemarķētais jeb prototipiskais loceklis ir tā nozīme, kurai ir visvairāk atvasinātu nozīmju. Katram priedēklim latviešu valodā atbilst apstākļa vārds, kas apzīmē virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Priedēkļa prototipiskā nozīme parasti atbilst virzienam telpā. Radiālās kategorijas metodi vairāki autori izmantojuši krievu valodas priedēkļu polisēmijas izpētei (piem., Janda et al. 2013, 19–80, sk. arī Nessel, Endresen, Janda 2011). Šajā pētījumā priedēkļu *pod-* un *roz-* nozīmes tiek salīdzinātas arī ar atbilstošām krievu valodas priedēkļu nozīmēm.

Pētījumā izmantotie verbu piemēri ekscerpēti no dažādu autoru publikācijām, portāla „Latgalīšu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv”, kā arī no lielākā šobrīd pieejamā latgaliešu rakstu valodas korpusa „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus” (MuLa). Korpusa apjoms ir viens miljons vārdlietojumu. Korpus ir neliels salīdzinājumā ar pieejamajiem latviešu literārās valodas korpusiem, piem., „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018) (Levāne-Petrova 2019) apjoms ir 10 miljoni vārdlietojumu. Valsts valodas centra lēmumā „Par Latgaliešu rakstības noteikumiem” norādīts, ka divskaņus raksta ar diviem burtiem, taču ir pieļaujama divskaņa *uo* apzīmēšana arī ar *ō*. Ekscerpētajos piemēros saglabāta oriģinālā rakstība ar abiem variantiem. Katram latgaliešu rakstu valodas piemēram dots tā atveidojums latviešu literārajā valodā.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kas ir atšķirīgs priedēkļu lietojumā abās latviešu rakstības tradīcijās. Padziļināti tiek aplūkoti tikai latgaliešu rakstu valodā

lietotie priedēkļi *pod-*, *roz-*, *pra-*, *pro-* un *da-*. Priedēklis *pri-* netiek sīkāk analizēts, jo „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” tā lietojuma piemēri nav ietverti. Rakstā iezīmētas arī abās rakstības tradīcijās lietoto priedēkļu nozīmju atšķirības.

1. Priedēklis *pod-*

Pētījumā izmantotajos avotos ir 12 atvasinājumu ar priedēkli *pod-*. M. Rudzīte (1964, 327) min trīs piemērus ar šo priedēkli: *podlikt* ‘palikt zem kā’, *podīt* ‘pieiet’ un *podbraukt* ‘piebraukt’. Valentīns Lukaševičs (2011, 139) min *podsaveit* ‘pasacīt priekšā’. Portālā „Latgalīšu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv” (pieejams: <https://www.lakuga.lv>) ir sastopams *podpierkt* ‘uzpirkt’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir piemēri arī ar *podturēt* ‘atbalstīt’, *podspieļuot* ‘piespēlēt’, *podcalt* ‘pacelt’, *podlākt* ‘palēkties’, *podkaļst* ‘pakalst’, *podlaseit* ‘uzlasīt’, *podhalturēt* ‘piehalturēt’.

Krievu valodā priedēklim *pod-* ir minētas šādas nozīmes: ‘iedarbība no apakšas’, ‘horizontāla tuvošanās klāt’, ‘piemērošanās kaut kam’, ‘darbības veikšana slepeni’, ‘minimālas izmaiņas’ un ‘pieaugums’ (Janda et al. 2013, 75). Lai arī piemēru ar priedēkli *pod-* latgaliešu rakstu valodā nav daudz, visas krievu valodā minētās nozīmes šim priedēklim ir arī latgaliešu rakstu valodā (sk. 1. attēlu).

Centrālā nozīme ‘iedarbība no apakšas’ vērsta vertikālā virzienā. Tā piemīt transitīviem fiziskas iedarbības vārdiem *podlikt* ‘palikt apakšā’ un *podcalti* ‘pacelt’, kas izsaka kāda objekta pārvietošanu, un virzības vārdam *podlākt* ‘palēkties’, kas izsaka darbības veicēja virzību (1).

- (1) *Es nu nagaideituo izsauciņa sasatryukstu i podlācu gaisā.*
‘Es no negaidītā izsauciena satrūkos un **palēcos** gaisā.’ (MuLa)

Atvasinātā nozīme ‘virzība klāt’ vērsta horizontālā virzienā. Tā piemīt virzības vārdiem *podīt* ‘pieiet’ (2) un *podbraukt* ‘piebraukt’.

- (2) *Podīt nevar – milžeigs korstums, i kōrms sauss.*
‘**Pieiet klāt** nevar – milzīgs karstums, un māja sausa.’ (MuLa)

1. attēls. Priedēkļa *pod-* radiālais nozīmju modelis

Nozīme, kas izsaka atbalstu, kaut kā piemērošanu vai piemērošanos kaut kam, piemīt abstraktā nozīmē lietotiem vārdiem *podturēt* ‘atbalstīt’ (3) un *podspieļuoti* ‘piespēlēt’. Darbības, kas tiek veiktas kāda labā, vienlaikus gūstot kādu labumu sev, izsaka verbs *podpirkt* ‘uzpirkt’ (4).

- (3) *Lyudzam vysus ļaudis, kas grib **podturēt** Latgolys radeji [...]*
 ‘Lūdzu visus ļaudis, kas grib **atbalstīt** Latgales radio [...] (MuLa)
- (4) *[...] vajag **podpirkt** unukus, lai bīžuok gostūs brauc.*
 ‘[...] vajag **uzpirkt** mazdēlus, lai biežāk ciemos brauc.’ (LAKUGA)

Verbs *podkaļst* ‘pakalst’ (5) apzīmē minimālas izmaiņas. Verba *podhaltūrēt* ‘piehaltūrēt’ (6) darbība rada nelielu ienākumu pieaugumu.

- (5) *[...] tik jau **podkaļss**, tik jau otkon leits [...]*
 ‘[...] tik jau **pakaltīs**, tik jau atkal lietus [...] (MuLa)
- (6) *Voi ar adeišonu, kab variejs vysur **podhaltūrēt!***
 ‘Vai ar adīšanu, lai varētu visur **piehaltūrēt!**’ (MuLa)

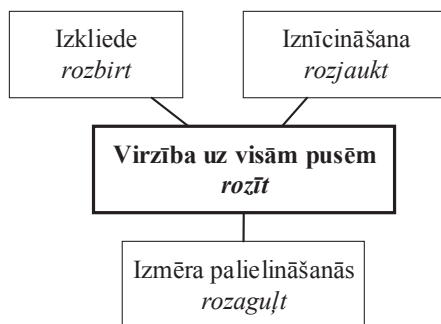
Slepena darbība raksturīga verbam *podsaceiti* ‘pateikt priekšā’ (7).

- (7) *[...] a es jim nadreyksteju **podsaceyt** [...]*
 ‘[...] bet es viņam nedrīkstēju **pateikt priekšā** [...] (LAKUGA)

Piemēros minētās priedēkļa *pod-* nozīmes latviešu valodā tiek izteiktas ar vārdiem, kas atvasināti ar priedēkļiem *at-*, *pa-*, *pie-* un *uz-*, taču latgaliešu un atbilstošu latviešu priedēkļverbu nozīmes nav identiskas. Priedēkļverba nozīmi ietekmē gan priedēkļa nozīme, gan verba leksiskā nozīme, gan lietojuma konteksts. Latgaliešu priedēkļa *pod-* nozīmes izteikšanai latviešu valodā nereti noteicošs ir vēl kāds kontekstā lietots apstāklis. Slepēnas darbības nozīmes izteikšanai (7) piemērā lielāka loma ir tieši apstākļa vārdam *priekšā*, priedēklis *pa-* akcentē darbības pabeigtību. Visas atvasinātās *pod-* nozīmes saglabā arī centrālās telpiskās nozīmes virzienu ‘no apakšas’, kas nav priedēkļiem latviešu valodā. (6) piemērā latviešu valodas verbs *pakalst* apzīmē tikai minimālas izmaiņas, bet latgaliešu verbs *podkaļst* izsaka gan minimālas izmaiņas, gan to, ka tās notiek virzienā no apakšas.

2. Priedēklis *roz-*

M. Rudzīte (1964, 328) min divus piemērus ar priedēkli *roz-*: *rossist* ‘sasist’ un *rozīt* ‘izklīst’. Valentīns Lukaševičs (2011, 150) piedāvā *rozmaineit* ‘samainīt’. ‘Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā’ konstatēti aptuveni 40 atvasinājumi ar priedēkli *roz-*. Krievu valodā priedēklim *raz-* tiek norādītas septiņas nozīmes: virzība uz visām pusēm, iznīcināšana, izkliede, izmēra palielināšanās, izšķīšana, sajūsma un darbības atcelšana (Janda et al. 2013, 43). Latgaliešu valodā konstatēto nozīmju loks ir šaurāks (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Priedēkļa roz- radiālais nozīmju modelis

Centrālā nozīme ir ‘virzība uz visām pusēm’. Tā piemīt verbiem *rozīt* ‘izklist’, kas izsaka vairāku subjektu virzību projām, un *roznosuot* ‘iznēsāt’ (8), kas izsaka vairāku objektu pārvietošanu projām. Visas atvasinātās nozīmes arī izsaka virzību prom no centra uz visām pusēm, tikai pārnestā nozīmē.

- (8) *Kolhozi beja, vys apora. A niu vysu rozjauce, roznosuoja.*
‘Kolhozi bija, visu apara. Bet nu visu **izjauca, iznēsāja.**’ (MuLa)

Iznīcināšana raksturīga verbiem *rozjaukt* ‘izjaukt’ (8) un *rozsist* ‘sasist’. Savukārt izmēra palielināšanos izsaka verbs *rozplaukt* ‘izplaukt’. Arī verbu *rozaguļt* ‘izgulties’ var iedalīt šajā grupā, jo darbības veicējs ar savu ķermeni aizņēmis kādu lielāku vietu telpā.

- (9) *[..] vīns vacais uz sūleņa rozaguļs kai sātā.*
‘[..] viens vecais uz soliņa **izgūlies** kā mājās.’ (MuLa)

Verbs *rozbirt* ‘izbirt’ izsaka subjekta izkriedi, bet *rozpōrdūt* ‘izpārdot’ – objekta izkriedi. Verbam *rozstuosteit* ‘izstāstīt’ raksturīga informācijas izkriede pārnestā nozīmē.

- (10) *Zvaigzneitis rozbyra pa vysureini.*
‘Zvaigznītes **izbira** pa visurieni.’ (MuLa)

Vairums verbu, kuri latgaliešu rakstu valodā tiek lietoti ar priedēkli *roz-*, latviešu literārajā valodā tiek lietoti ar priedēkli *iz-*, kuram arī piemīt izkriedētas darbības un destruktīvas darbības nozīme (Deksne 2021, 24). Tomēr priedēklis *roz-* latgaliešu rakstu valodā neaizstāj priedēkli *iz-* (11), kuru lieto gan latgaliešu rakstu valodā, gan latviešu literārajā valodā:

- (11) *Vysi stykli lūgim izbyra.*
‘Visi stikli logiem **izbira.**’ (MuLa)

Daudzi aplūkoti *roz-* atvasinājumi ir pēc krievu valodas parauga darināti kalki. Priedēklis *roz-* piešķir verbam kādu no nozīmēm, kas krievu valodā ir priedēklim *raz-*.

3. Priedēkļi *pra-* un *pro-*

Atvasināšana ar priedēkļiem *pra-* vai *pro-* latgaliešu rakstu valodā nav produktīva. Latviešu literārajā valodā šiem priedēkļiem atbilstoša priedēkļa nav. Jānis Endzelīns priedēkli *pra-* dēvē par zudušo priedēkli (1971, 631), kurš aizvietots ar priedēkli *aiz-*, piem., *aizskrien princesei garām*, vai priedēkli *pa-*, piem., *garām tautas pajājušas*. Priedēkļa *pra-* izteikto nozīmi latviešu valodā valodas lietotāji kompensē ar priedēkļ-
verba un apstākļa vārda savienojumu (12). Apstākļa vārds *garām* precīzē kustības virzienu attiecībā pret citiem objektiem telpā.

- (12) *To zīmi nevarēja pamanīt, ja normāli mauc, virs simtiņa, tad toč var aizskriet garām!* (LVK2018)

M. Rudzīte (1964, 327) min ar *pro-* atvasinātu verbu piemērus, kuri tiek lietoti vairākās izloksnēs. Bērsgalē sastopams *probraukt* ‘pabraukt garām’, Siljāņos un Nautrēnos *proskreje* un *proskre* ‘paskrēja garām’, Zvirgzdinē *prodzieru* ‘nodzēru’ un *proiežu* ‘noēdu’. V. Lukaševičs (2011, 142) vēl min verbu *prolaist* ‘pavadīt’ vai ‘nepamanīt’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir 17 ar *pro-* atvasinātu verbu. Ar *pra-* atvasinātu verbu šajā korpusā nav.

Priedēklis *pra-* sastopams arī lietuviešu valodā. „Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā” (Keinys 2000) priedēklim *pra-* sniegtas desmit nozīmes. Vairākas nozīmes raksturīgas arī latgaliešu rakstu valodā un augšzemnieku dialekta izloksnēs lietotajiem vebiem ar *pro-*:

- 1) virzība cauri vai garām, piem., latgaliešu *probraukt* ‘pabraukt garām’ (13) un lietuviešu *pravažiuoti* ‘pabraukt garām’ (15);
- (13) *Es jau redzēju, ka jys probrauc ar myglotōju [...]*
‘Es jau redzēju, ka viņš **nobrauc** ar miglotāju [...] (MuLa)
- (14) *Autobusas   jau   pravažiāvo.*
autobuss.NOM.SG.M   jau   aizbraukt.PST.3
‘Autobuss jau **aizbrauca garām.**’ (DLKŽ)
- 2) kaut kā zaudēšana, piem., latgaliešu *progaist* ‘izgaist’ (17) un lietuviešu *pragaišti* ‘izgaist, pazust’ (16);
- (15) *[...] lītys izškeist, izalaiž pasaulī, progaist rūbežii [...]*
‘[...] lietas izšķīst, izlaižas pa pasauli, **izgaist** robežas [...] (MuLa)
- (16) *Kažkur   pragaišo   peilis.*
kaut kur   pazust.PST.3   nazis.NOM.SG.M
‘Kaut kur **pazuda** nazis.’ (DLKŽ)
- 3) laika nogriežņa pavadīšana, kaut ko darot, piem., latgaliešu *proīt* ‘noiet’ (17) un lietuviešu *pramiegoti* ‘nogulēt’.
- (17) *Moš reit lobuok pīsaceļt drusku mudruok i pa pusstundi proīt itū gabaleņu kuojom.*
‘Varbūt rīt labāk piecerties drusku agrāk un pa pusstundu **noiet** šo gabaliņu kājām.’ (MuLa)

- (18) *Gerai pramiegojau šiq naktj.*
 labi nogulēt.PST.I.SG šis.ACC.SG.F nakts.ACC.SG.F
 ‘Labi **nogulēju** šo nakti.’ (DLKŽ)

Latviešu valodā vērojams ar prefiksoīdu *caur-* darinātu verbu skaita pieaugums, piem., *caurstaigāt, caurdurt, caurdegt* (Deksne 2021, 33). Nozīmi ‘virzība cauri kaut kam’, kuru latgaliešu rakstu valodā izsaka ar priedēkli *pro-*, latviešu literārajā valodā var izteikt ar prefiksoīda *caur-* palīdzību.

- (19) *[..] kai grybātu caur greidas šķērbu prokrist.*
 ‘[..] kā gribētu caur grīdas šķirbu **caurkrist**.’ (MuLa)

Visvairāk piemēru MuLa korpusā ir verbam *propuļt* (20) (biežāk lietotās formas ir *propula, propulst, propultu, propuļs, propuļsi, propūla* u. c.). Kalupes izloksnē (pēc 2020. gada administratīvi teritoriālās reformas Kalupes pagasts atrodas Augšdaugavas novadā, sk. <https://www.varam.gov.lv/lv/administrativi-teritoriala-reforma>) tiek lietots vārds *prapult* vai *prapuļt* ‘pazust’ jeb ‘izputēt’ (Rudzīte 1964, 327; Reķēna 1998, 258). Vārds aizgūts jau atvasinātā veidā. Piemēri ar motivētājverbu *puļt* nav atrasti.

- (20) *Bolss pīsaceja – itei piļsāta propuļsi.*
 ‘Balss piesacīja – šī pilsēta **izputēs**.’ (MuLa)

Verbs *propuļt* tiek uzskatīts par aizguvumu no lietuviešu valodas (piem., Reķēna 2008, 296). Piemēri ar šo vārdu atrodami jau lietuviešu seno tekstu korpusā „Senieji raštai” (pieejams: <http://seniejirastai.lki.lt>), sk. (21) piemēru:

- (21) *[..] ir nedūdi nēwie=nam badu prapulti.*
 ‘[..] un nedod nevienam no bada **iet bojā**.’ (Daniēlius Kleinas, Naujos maldų knygelės, 1666.)

Priedēklis *pro-* (*pra-*) nozīmju ziņā tuvs lietuviešu valodā lietotajam priedēklim *pra-*. Latviešu literārajā valodā tam nav viennozīmīgas atbildes ar kādu citu priedēkli.

4. Priedēklis *da-*

Priedēklim *da-* latgaliešu rakstu valodā ir neitrāla nozīme. Latviešu literārajā valodā tas tiek lietots tikai „kā stila līdzeklis personāža runas raksturošanai” (Ahero et al. 1959, 351). Piemērā (22) vārds *dalekt* ir ar izteikti pejoratīvu nozīmi, ko īpaši paspīlgtina literārajai latviešu valodai svešais priedēklis *da-*. Arī šī vārda latviskais sinonīms *pielekt* ir pārnestā nozīmē lietots vārds ar pejoratīvu nozīmi. Šo vārdu literārs sinonīms ir *saprast*.

- (22) *Varbūt kādam tiešām dalec, ka tomēr ir vērts dzīvot un baudīt dzīvi, kamēr tāda iespēja dota.* (lvTenTen14)

J. Endzelīns (1971, 560) norāda, ka citos dialektos *da-* vietā lieto priedēkli *pie-*. J. Endzelīns (sk. arī Ahero et al. 1959, 351–352) norāda uz divām priedēkļa *da-* nozīmēm:

- 1) *da-* apzīmē mērķa sasniegšanu vai kustības beigas, piem., *i da vārtu nedajāju*;
- 2) *da-* apzīmē priekšmeta vai personas pievienošanu kaut kam, piem., *dadzīt govī pie ganāma pulka*.

Priedēkļa *da-* detalizētai izpētei pievērsusies Antoņina Reķēna (2008, 154–167). Priedēklim *da-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir dažas nozīmes, kas latviešu literārajā valodā piemīt priedēkļiem *pie-*, *no-*, *sa-*, *ie-*. Daži no A. Reķēnas (2008, 154–155) minētajiem piemēriem ir šādi: *darunuot* nozīmē ‘pierunāt’ vai ‘pabeigt runāt’, *dagulēt* nozīmē ‘nogulēt (līdz kādam laikam)’, latgaliešu *damaut* nozīmē ‘aizpeldēt’, *dadūmuot* nozīmē ‘iedomāties’ vai ‘atcerēties’. Priedēkļa *da-* nozīmes augšzemnieku izlokšņu, lietuviešu un slāvu valodu verbos lielākoties sakrīt (Reķēna 2008, 155). Kalupes izloksnē bieži vien vārdiem, kas atvasināti ar *da-*, paralēli lieto arī atvasinājumus ar *pie-*, taču ne visās nozīmēs. Tuvošanās nozīmē (*dabraukt* un *piebraukt*) un pievienošanas nozīmē (*damest* un *piemest*) atvasinājumi ar *da-* un *pie-* tiek lietoti paralēli, bet verbi, kas izsaka kvantitatīvu papildināšanu, galvenokārt atvasināti ar *da-*: *dacept* (Reķēna 2008, 137). A. Reķēna (2008, 155–158) norāda, ka atvasinājumi ar priedēklim *da-*:

- 1) apzīmē vietas vai laika robežas sasniegšanu *daskrīt* ‘pieskriet’;
- 2) apzīmē pabeigtu darbību *dabaikt* ‘pabeigt’;
- 3) apzīmē darbību, kas nav vēl līdz galam pabeigta un kurai jāturpinās līdz noteiktai robežai, šo nozīmi pastiprina kontekstā lietotais adverbs ‘vēl’ – *lai vēl mieži dabriest pilnīgāki* ‘lai vēl mieži nobriest [piebriest] pilnīgāki’.

Dažiem atvasinājumiem ar priedēkli *da-* ir nozīme ‘pievienot klāt’, piem., *dalīt* ‘pieliet’.

Latgaliešu valodas mācību grāmatā „Vasals!” (Cibuļš, Leikuma 2003, 86) minēti šādi atgriezeniski verbi ar priedēkli *da-*: *dasadūrt* ‘pieskarties’, *dasaguoduot* ‘atcerēties’, *dasakabynuot* ‘pieāķēties’, *dasasēst* ‘piesēsties pie kā’, *dasavērt* ‘pieskaitīt kādu’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir aptuveni 125 verbi ar priedēkli *da-* (gan tiešie, gan atgriezeniskie). Šiem vārdiem konstatētas piecas nozīmes (sk. 3. attēlu).

Vārdnīcā „Lietuvių kalbos žodynas” („Lietuviešu valodas vārdnīca”, pieejama: <http://www.lkz.lt>) minēto lietuviešu *da-* priedēkļverbu skaits ir lielāks. Kirils Kožanovs (*Kirill Kozhanov* 2014), pētot 226 vārdus no šīs vārdnīcas, ir izveidojis semantisko tīklu ar 23 priedēkļa *da-* nozīmēm. Nozīmju dalījums ir ļoti detalizēts. To var skaidrot ar ievērojami lielāku *da-* priedēkļverbu skaitu lietuviešu valodā, kā arī ar atšķirīgu autora pieeju, piedāvājot tādas nozīmes kā gatavošanās darbībai, negatīva darbība, prasme darīt, atturēšanās no darbības, apnikums un citas nozīmes.

Priedēkļa *da-* centrālā nozīme izsaka virzību klāt. Tā raksturīga virzības vārdiem (23).

- (23) *Piec kaidys vysmoz pusstuņdis **dabrauc** mašyna i izkuop viestnīceibys darbinīks.*

‘Pēc kādas vismaz pusstundas **piebrauc** mašīna un izkāpj vēstniecības darbinieks.’ (MuLa)

Virzības klāt process var noslēgties ar pievienošanu, turklāt šai nozīmē tiek lietoti ne vien konkrēti, bet arī abstrakti objekti (24).

- (24) *Aiz tō zīdūšs kūceņš, pi kō varu **dasīt** dūmas.*

‘Aiz tā ziedošs kociņš, pie kura var **piesiet** domas.’ (MuLa)

3. attēls. Priedēkļa *da-* radiālais nozīmju modelis

Atvasinājumiem ar *da-* var būt gan momentānas darbības (25), gan ilgstošas darbības (26) nozīme. Ar darbības ilgumu saistītas nozīmes piemīt tikai dažiem vārdiem.

- (25) *Pīters, dagojs pi Piškys kletkys, **dadur** jai ar pierstu.*
‘Pīters, piegājis pie Piškas būra, **piedur** tai ar pirkstu.’ (MuLa)
- (26) *Itys dorbs deve vareibu vysu dīnu byut sātā i apryupēt bārnus, **dasavērt** saimisteibys.*
‘Šis darbs deva iespēju visu dienu būt mājās un aprūpēt bērnus, **uzraudzīt** saimniecību.’ (MuLa)

Pievienošanas nozīme un veiksmīgi pabeigtas darbības nozīme piemīt lielākajai daļai vārdiem. Veiksmīgi pabeigta darbība var būt gan konkrēta (27), gan abstrakta (28). Šo nozīmi vārdiem var piešķirt jebkurš no priedēkļiem. Priedēkļa izvēli nosaka motivētājverba nozīme un lietojuma konteksts. Priedēklis *da-* uzsver to, ka darbība pietuvosies robežai, kur to var uzskatīt par veiksmīgi pabeigtu.

- (27) *Kab nadzāruši, tū vepri varēja **dadzeit** tīpat.*
‘Kaut nedzēruši, to vepri varēja **noķert** tāpat.’ (MuLa)
- (28) *[..] lekceju cyklā vaira varēja **dazynuot** par konkrētim Latgolys rajonim.*
‘[..] lekciju ciklā vairāk varēja **uzzināt** par konkrētiem Latgales rajoniem.’ (MuLa)

Ir konstatēts, ka lietuviešu dialektos sastopamie slāvu cilmes priedēkļi *da-*, *pad-* un *raz-* ir aizgūti tiešā veidā, t. i., neatkarīgi no verba. Atvasināšanas process noris mērķvalodā. Par to liecina tas, ka aptuveni 95% šo priedēkļvārdus motivētājvārdus ir pašcilmes vārdi (Inčiuraitē-Noreikienē, Pakerys, Stundžia 2015). Līdzīga parādība vērojama arī latgaliešu rakstu valodā. Priedēklis *da-* tiek pievienots pašcilmes vārdiem, piem., *davest* ‘pievest’ atvasināts no *vest* ‘vest’, *dakūst* ‘piekost’ atvasināts no *kūst* ‘kost’, *dašaut* ‘nošaut’ atvasināts no *šaut* ‘šaut’.

Priedēkļvārdi latgaliešu valodā tiek lietoti arī ar negāciju *na-* (29). Krievu valodā negācijas priedēklis tiek nodalīts no verba. Latgaliešu valodā šādi piemēri nav atrasti.

- (29) *[..] kotrs veirīts gōja paleigūs, ari taid, kurs pi dorba i pārsta **nadalyka**.*
‘[..] katrs vīrietis gāja palīgos, arī tāds, kurš pie darba pat pirksta **nepielika**.’ (MuLa)

Radiālajā nozīmju modelī iekļautas gan telpiska, gan temporāla rakstura nozīmes, kuras nav minētas citu latviešu valodnieku darbos. J. Endzelīna (1971, 560) dalījumā nav nozīmju, kas raksturotu darbības ilgumu. A. Reķēnas (2008, 155–158) minētās nozīmes vairāk saistītas ar darbības pabeigtības pakāpi.

5. Priedēkļu *aiz-*, *at-* un *iz-* atšķirīgās nozīmes

Priedēkļiem izloksnēs mēdz būt arī kāda atšķirīga nozīme, salīdzinot ar latviešu literāro valodu. Latgaliskajās izloksnēs sastopami atvasinājumi ar *aiz-*, kuriem piemīt darbības pēkšņuma nozīme (Stafecka 2013, 262), piem., *aizakliegt* ‘iekliegties’ (30). Latviešu literārajā valodā šie verbi tiek lietoti ar priedēkli *ie-* (31).

- (30) *Meitas aizaklīdzē, atskrēja i Mone, a Tarasjka jau beja prūjom [...].*
‘Meitas **iekliegdzās**, atskrēja arī Mone, bet Tarasjka jau bija prom [...].’ (MuLa)
- (31) *Meita bija iekliegusies, ka viņa kļūšot aktrise un splaujot uz tēva iekopto milzīgo ābolu, bumbieru, plūmju, cidoniju un aroniju dārzu.* (lvTenTen14)

Kalupes izloksnes attīstību ietekmējuši sakari ar lietuviešu un slāvu valodām. Priedēklim *at-* gan Kalupes izloksnē, gan lietuviešu valodā ir ilgstošas darbības vai procesa norises nozīme (32) (Reķēna 2008, 135). Piem., latgaliešu *atganīt* ‘noganīt’ (33) un lietuviešu *atganyti* ‘noganīt’ (34) nozīme ir ‘ilgāku vai visu laiku noganīt’. Piemēri ar šādu nozīmi nav konstatēti latviešu literārajā valodā.

- (32) *Vere atgaideja kaidu stuņdi i, kai atsavāsynōt izīdama, atstōja zāli, i gōja uz sātu.*
‘Vere **nogaidīja** kādu stundu un, kā atvēsināties izgājusi, atstāja zāli, un gāja uz mājām.’ (MuLa)
- (33) *vīna poša jei vysu vosoru adganie*
‘viena pati viņa visu vasaru **ganīja**’ (Reķēna 2008, 135)
- (34) *Jis jau atganē.*
viņš.NOM.SG.M   jau   noganīt.PST.3
‘Viņš jau noganījis.’ (DLKŽ)

Priedēkli *iz-* latgaliešu rakstu valodā lieto arī virziena ‘virsū’ norādīšanai (35). Latviešu literārajā valodā šo virzienu izsaka tikai ar priedēkli *uz-*.

- (35) *Izjam nu vestis kabatenis sudobra rubli, tūlaik ūtru i izsvīž iz golda.*
‘Izņem no vestes kabatiņas sudraba rubli, tad otru un **uzsviež uz galda**.’ (MuLa)
- Piemēru skaits, kuros priedēkļiem ir atšķirīgas nozīmes, ir neliels.

6. Dažas priedēkļu kopīgās nozīmes

Latviešu valodniecībā verbu priedēkļu nozīmes tiek šķirtas pēc telpiskās orientācijas (priedēklim atbilst apstākļa vārds, kas apzīmē virzienu telpā), temporālajām un kvantitatīvajām jeb darbības realizācijas pakāpes pazīmēm (Soida 2009, 236–257; Deksnē 2021, 18).

Virzības priedēkļverbu telpiskā nozīme ir virzība priedēklim atbilstoša adverba virzienā. Piem., priedēklim *aiz-* atbilst adverbs *projām*. Šī ir visbiežāk sastopamā priedēkļa *aiz-* nozīme latviešu valodā (Deksne 2021, 19). Piemērā (36) priedēkļverbs izsaka virzību projām no runātāja:

- (36) *Pa lielceļu aizbrauce greiders.*
 ‘Pa lielceļu **aizbrauca** greiders.’ (MuLa)

Temporālas īpašības var izteikt ar dažādiem priedēkļiem. Piemērā (37) ilgstošu darbību izsaka priedēklis *pī-* ‘pie-’.

- (37) *Jo svētdiņ kuram beja jōpalik mōjōs pīskateit lūpus [..].*
 ‘Jo svētdien kuram bija jāpaliek mājās **pieskatīt** lopus [..].’ (MuLa)

No kvantitatīvo nozīmju grupas var minēt priedēklim *pa-* raksturīgo zemas intensitātes darbības nozīmi (Deksne 2012, 26). Šāda nozīme redzama piemērā (38):

- (38) *[..] viņ pabaideja, ka Latvejai byus gols klōtyn.*
 ‘[..] vien **pabaidīja**, ka Latvijai būs gals klāt.’ (MuLa)

Visas plašāk izplatītās nozīmju grupas ir kopīgas verbiem abās rakstības tradīcijās.

Secinājumi

Pētījums apliecina, ka gan priedēkļu kopums, gan atsevišķu priedēkļu nozīmes, kas tiek lietotas abās rakstības tradīcijās, ir atšķirīgas. Raksturīga latgaliešu rakstu valodas iezīme ir dažu svešcilmes priedēkļu izmantošana atvasināšanā.

Atvasinājumi ar svešcilmes priedēkļiem veido nelielu latgaliešu literārās valodas daļu. Pētījumā apzināts aptuveni 200 ar svešcilmes priedēkļiem atvasinātu verbu. Katram svešcilmes priedēklim atbilst vairāki pašcilmes priedēkļi. Piem., latgaliešu valodā sastopamu ar priedēkli *pod-* atvasinātu verbu nozīmes latviešu valodā izsaka ar priedēkļiem *at-*, *pa-*, *pie-* un *uz-* atvasināti verbi.

Aizgūto priedēkļu nozīmju diferenciacija ir šaurāka nekā pašcilmes priedēkļu nozīmju kopums. Ne vienmēr visas nozīmes, kas svešcilmes priedēklim ir avotvalodā, ir arī latgaliešu rakstu valodā. Aizgūto priedēkļu nozīmes mēdz pārklāties ar pašcilmes priedēkļu nozīmēm.

Latgaliešu rakstu valodā pašcilmes priedēkļiem *aiz-*, *at-* un *iz-* ir nozīmes, kādas tiem nav latviešu literārajā valodā, taču šādu piemēru nav daudz. Kopumā abās rakstības tradīcijās lietoto priedēkļu nozīmes sakrīt, taču visām latviešu valodas korpusos apzinātajām nozīmēm piemēri MuLa nav atrasti tā ierobežotā apjoma dēļ.

Saīsinājumi

- 1 1. persona
 3 3. persona
 ACC akuzatīvs
 DLKŽ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*

F	sieviešu dzimte
LAKUGA	<i>Latgališu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus</i>
lvTenTen14	<i>lvTenTen: Corpus of the Latvian Web</i>
M	vīriešu dzimte
MuLa	<i>Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus</i>
NOM	nominatīvs
PST	pagātnē
SG	vienskaitlis

Avoti

1. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/>
2. *Latgališu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv*. Pieejams: <https://www.lakuga.lv/>
3. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
4. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>
5. *Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/MuLa>
6. *Valsts valodas centra lēmums „Par Latgaliešu rakstības noteikumiem”* (pieņemts 28.09.2007.). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/164904-par-latgaliesu-rakstibas-noteikumiem>

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Cibulšs, Juris, Leikuma, Lidija. 2003. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: N.I.M.S.
3. Deksnē, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Inčiuraitė-Noreikienė, Lina, Pakerys, Jurgis, Stundžia, Bonifacas. 2015. On directly and indirectly borrowed verbal derivational affixes in Lithuanian. *XII Starptautiskais baltistu kongress. Referātu tēzes*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 63.
6. Janda, Laura A. et al. 2013. *Why Russian Aspectual Prefixes aren't Empty: Prefixes as Verb Classifiers*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
7. Jansone, Ilga, Stafecka, Anna. 2013. Latviešu rakstības attīstība: leņzemnieku un augšzemnieku tradīcija. *Latvieši un Latvija*. I. *Latvieši*. Jansone, Ilga, Vasks, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 204–244.
8. Kalnača, Andra. 2003. Atgriezeniskuma formālie rādītāji latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 57–66. <https://doi.org/10.22364/vnf.3>
9. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
10. Keinys, Stasys (red.). 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

11. Kozhanov, Kirill. 2014. Priedēlio *da-* semantika lietuvių kalboje. *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos*. Civjan, Tatjana, Zavjalova, Marija, Judžentis, Artūras (red.). Vilnius: Versmė, 254–274.
12. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Leikuma, Lidija. 2003. *Latgalīšu volūda*. 1. *Intensīvā mācību kursa materiāli*. Sanktpēterburga: Sanktpēterburgas Valsts universitāte.
14. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. <https://10.22364/vnf.10.12>
15. Lukaševičs, Valentīns. 2011. *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”.
16. Mažiulis, Vytautas. 1958. Proishozhdenie pristavki *da-* v baltijskih jazykah. *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija*. 3, 127–133.
17. Nessel, Tore, Endresen, Anna, Janda, Laura A. 2011. Two ways to get out: radial category profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slavistik*. 56(4), 377–402. <https://10.1524/slav.2011.0039>
18. Reķēna, Antoņina. 1998. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. Rīga: Latviešu valodas institūts.
19. Reķēna, Antoņina. 2008. *Raksti valodniecībā*: I. Liepāja: Liepājas Universitāte.
20. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
21. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
22. Stafecka, Anna. 2013. Latviešu valodas dialekti. *Latvieši un Latvija*. I. *Latvieši*. Jansone, Ilga, Vasks, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 245–274.
23. Vulāne, Anna. 2015. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. In the Standard Latvian language, 11 prefixes are used for verb derivation. In the Standard Latgalian language, the borrowed prefixes *pra-*, *pod-*, *roz-* and *da-* are used, as well. The aim of the study is to clarify the meanings of the prefixes found only in the Standard Latgalian language, and to establish whether the prefixes found in both Latvian and Latgalian have the same meanings. The hierarchy of foreign prefix meanings used in Latgalian are reflected in the radial meaning models. The models are constructed by analysing the prefixed verbs excerpted from “Corpus of Contemporary Latgalian Texts”, and some other sources. Examples of prefixed verbs used in Latvian standard language are excerpted from “lvTenTen: Corpus of the Latvian Web” and “The Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2018”. The results of the study show that the number of meanings of prefixes *pra-*, *pod-*, *roz-* and *da-* is small. The meanings of these prefixes in the Standard Latvian language are expressed by different prefixes.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)